

Hákon Jensson

Fornleifaskráning fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð frá Granastöðum út í Björg í Þingeyjarsveit.

Búnaðarsamband Eyjafjarðar

Rannsóknarskýrslur 2023/3

**BÚNAÐARSAMBAND
EYJAFJARÐAR**

Forsíðumynd: Björg í Þingeyjarsveit horft yfir framkvæmdasvæðið, mynd tekin í norður.

©Hákon Jensson
Búnaðarsamband Eyjafjarðar,
Akureyri 2023/3

EFNISYFIRLIT

INNGANGUR.....	1
TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.....	1
AÐFERÐIR.....	3
FORNLEIFASKRÁNING.....	3
SAMANTEKT.....	6
HEIMILDASKRÁ.....	7

1. Inngangur

Skýrsluhöfundur var beðinn um að annast fornleifaskráningu fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð frá Granastöðum út í Björg í Þingeyjarsveit. Stór hluti af framkvæmdasvæðinu er í ræktuðum túnum en nokkur hluti er einnig í óræktuðu landi. Ekki hafði farið fram fornleifaskráning áður á svæðinu en til var skýrsla þar sem búið var að taka saman heimildir um menningarminjar á jörðunum. Vettvangsskráning fór fram í fyrri hluta maí og svo aftur í byrjun júní þar sem hluti af framkvæmdasvæðinu var fært til eftir fyrri vettvangsskráningu. Skýrsluhöfundur vill þakka heimildarmönnum fyrir leiðsögn og góðar upplýsingar um svæðið.

Verkefnisnúmer Minjastofnunnar Íslands: 3042

2. Tilgangur fornleifaskráningar

Megin markmið fornleifaskráningar er að tryggja varðveislu menningararfsins ásamt því að gera bæði sveitarfélögum og Minjastofnun kleift að móta stefnu í minjavörslu.¹ Til þess að fyrirbyggja að minjar verði fyrir skemmdum við framkvæmdir þá voru sett lög ákvæði að skráning á menningarminjum eigi sér stað áður en gengið sé frá deiliskipulagi eða aðalskipulagi. Jafnframt að sá kostnaður sem hlýst af við skráninguna skuli leggjast á þann sem ber ábyrgð á skipulagsgerðinni í samræmi við skipulagslögin.²

Í lögum um menningarminjar frá árinu 2012 í I. kafla, 3. grein er ítarleg upptalning á menningarminjum en samkvæmt þeim eru: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngrípir og hins vegar fornleifar.

Forngrípir eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngrípa. Til forngrípa teljast einnig leifar af líkömum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bæn húsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi,

¹ Heimasíða Minjastofnunnar.

² Heimasíða Minjastofnunnar.

- slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
 - f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
 - g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
 - h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
 - i. skipsflök eða hlutar þeirra.
 - j. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.”³

Varðandi verndun á fornleifum þá er því lýst nokkuð ítarlega í VI. Kafla, 21. grein að: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.”⁴

Þar sem fornleifar eru til staðar þá er ágætt að skoða svo VI. kafla, 22 grein í lögum um menningarminjar en þar er skýrt tekið fram að: „Fornleifum sem eru friðlýstar skal fylgja 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Hvers konar röskun, byggingarframkvæmdir eða aðrar framkvæmdir á friðhelguðu svæði umhverfis friðlýstar fornleifar eru óheimilar án leyfis Minjastofnunar Íslands. Friðhelgað svæði umhverfis aðrar fornleifar, sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar, skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið.”⁵

Þrátt fyrir að í fornleifaskráningunni finnist engar fornleifar þá er þó mikilvægt að hafa í huga VI. kafla, grein 24 í lögum um menningarminjar að: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskonun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.”⁶

Frá árinu 2013 hefur Minjastofnun verið með staðlaða skráningu fyrir fornleifar. Tilgangurinn með því var sá að samræma gögn og hafa ákveðna kröfu um lágmarksgæði skráningar. Þar af leiðandi ættu framkvæmdaaðilar og skráningaraðilar að hafa nokkuð góðar upplýsingar um

³ Heimasíða Alþingis.

⁴ Heimasíða Alþingis.

⁵ Heimasíða Alþingis.

⁶ Heimasíða Alþingis.

kröfur Minjastofnunar til fornleifaskráningar til þess að hún geti tekið byggt sínar stjórnsýsluákvæðanir á.⁷

3. Aðferðir

Við skráningu fornleifa á staðnum var notast við skráningarstaðla Minjastofnunar Íslands. Við undirbúningsvinnu og úrvinnslu var notast við ýmis konar heimildir og gögn, til dæmis loftmyndir frá Loftmyndum ehf á map.is, örnefnaskrár, örnefnasafn landmælinga og niðurbalsgögn frá Landmælingum Íslands. Einnig var farið ítarlega í gegnum skýrsluna „Menningarminjar í Aðaldal, Kinn og Bárðardal, svæðisskráning.“⁸ Að lokum var svo farið í vettvangsrannsókn þar sem gengið var skipulega um svæðið og talað við heimamenn. Kortavinna var unnin í Microstation v8i með gervihnattamynd af kortasjá hjá Landmælingum Íslands.

4. Fornleifar

Granastaðir:

Fornleifanúmer: 3042-01

Hnit: A564882.5 N604111.8 ISN93

Hlutverk: Leið

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Granastaða segir: „Neðan við Móinn Melar og Melagata en niður við Kvísl Breiðanes.“⁹ Samkvæmt örnefnasjá Landmælinga Íslands þá hefur Melagata verið um 37 m ofan við þjóðveg og um 40 m sunnan við námu á staðnum.¹⁰ Á um 32 m kafla er um 3 m sléttur flötur í austur hluta á túnjaðri mjókkar hann svo í suður og virðist svo fjara út.

Mynd 1. Melagata á Granastöðum mynd er tekin í suður.

⁷ Heimasíða Minjastofnunar.

⁸ Hildur og Sædís, 2001, bls. 23-27.

⁹ Örnefnaskrá, Granastaðir, bls. 1.

¹⁰ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá.

Nípa:

Fornleifanúmer: 3042-02

Hnit: A564443.0 N605478.3 ISN93

Hlutverk: Fjós

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá fyrir Nípa segir: „Útaustur af bæ, austan við ána, Fjósskriða og Fjóstóft.“¹¹

Samkvæmt heimildarmanni vissi hann ekki til þess að fjós hafi verið austan við Nípa og fannst það frekar ólíklegt þar sem áin er oft illfær á veturna.¹² Enginn ummerki voru á staðnum.

Fornleifanúmer: 3042-03

Hnit: A564071.7 N606081.9 ISN93

Hlutverk: Garður/Nátthagi

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá fyrir Nípa segir: „Ofan við það Karlsárskriða, á henni Karlsárrétt, líka afgirt tún, sem nefnt er Nátthagi, áður Jörgensgarður eftir Jörgen nokkrum, sem bjó á Nípa fyrir síðustu aldamót, en fór síðan til Ameríku. Hann girti þarna með torfgarði töluverða skák og byggði Hesthús, seinna kallað Beitarhús og Stekkur.“¹³ Samkvæmt örnefnasjá Landmælinga Íslands þá er Jörgensgarður staðsettur austan við Karlsárrétt um 25 m austan við þjóðveginn.¹⁴ Enginn ummerki sjást á staðnum af garðlagi í ræktuðu túni.

Fornleifanúmer: 3042-04

Hnit: A564071.7 N606082.1 ISN93

Hlutverk: Hesthús/beitarhús/stekkur

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá fyrir Nípa segir: „... líka afgirt tún, sem nefnt er Nátthagi, áður Jörgensgarður eftir Jörgen nokkrum, sem bjó á Nípa fyrir síðustu aldamót, en fór síðan til Ameríku. Hann girti þarna með torfgarði töluverða skák og byggði Hesthús, seinna kallað Beitarhús og Stekkur.“¹⁵ Samkvæmt örnefnasjá Landmælinga Íslands þá er Jörgensgarður staðsettur austan við Karlsárrétt um 25 m austan við þjóðveginn.¹⁶ Enginn ummerki sjást á staðnum um mannvirki í ræktuðu túni.

¹¹ Örnefnaskrá, Nípa, bls.2.

¹² Munnleg heimild, Kári Karlsson.

¹³ Örnefnaskrá, Nípa, bls.1.

¹⁴ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá.

¹⁵ Örnefnaskrá, Nípa, bls.2.

¹⁶ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá.

- Rafmagnsstrengur
- Fornleifar
- Heimildir um fornleifar

Nafn	GRANASTAÐIR - BJÖRG	Dags.	20.06.2023 hj	Skýringar:
	PINGEYJARSVEIT	Mælikv.	1:10000 í A3	Fornleifar og heimildir um fornleifar á framkvæmdasvæði Rariks í Þingeyjarsveit.

BÚGARÐUR

RÁÐGJAFARÞJÓNUSTA NORÐAUSTURLANDI

Óseyri 2, 603 Akureyri, s: 460 4477, netf: bugardur@bugardur.is

Unnið eftir mynd nr. Myndkort, Ísland fráLandmælingar Íslands

5. Samantekt

Á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði fundust aðeins þrír minjastaðir og tveir þeirra voru aðeins til sem heimildir. Framkvæmdasvæðið lá í flestum tilvikum aðeins fyrir utan gömlu bæjartúnin. Stór hluti af leiðinni var í ræktuðum túnum en einhver hluti var líka í óræktuðu landi. Hægt er að hnika framkvæmdasvæðinu til vesturs hjá Melagötu á Granastöðum til að ná út fyrir 15 m friðhelgi minja. Hins vegar á Nípá þar sem aðeins eru til heimildir um minjar þá er ómögulegt að segja til um nákvæma staðsetningu og umfang minjastaða og líklega búið að fjarlægja öll ummerki um minjarnar fyrir löngu.

Mikilvægt er þó að hafa í huga að þrátt fyrir að lítið hafi fundist á vettvangi er alltaf sá möguleiki fyrir hendi að minjar finnist þegar framkvæmdir hefjast. Verður þá að tilkynna fundinn til Minjastofnunnar sem tekur ákvörðun um framhaldið.

Akureyri, 3. júlí 2023.
Hákon Jensson

6. Heimildaskrá

Heimasíða Alþingis. Lög um menningarminjar. Sótt af <http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>. Skoðað 16.02.2019.

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráning fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/>. Skoðað 16.02.2019

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráningarstaðlar fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/skraningarstadlar/>. Skoðað 16.02.2019

Hildur Gestsdóttir og Sædís Gunnarsdóttir. (2001). Menningarminjar í Aðaldal, Kinn og Bárðardal, svæðisskráning. Fornleifastofnun Íslands. Reykjavík

Landmælingar Íslands – Örnefnasjá. Sótt af <https://ornefnasja.lmi.is/mapview/?application=ornefnasja>. Skoðað 29.04.2023

Örnefnaskrár:

Granastaðir. Ljósavatnshreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Samlesið PB – SJ. Örnefnastofnun.

Nípa. Ljósavatnshreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Samlesið G.S.M. – S.J. Alfreð Ásmundsson Hlíð skráði. Örnefnastofnun.

Heimildarmenn:

Arngrímur Páll Jónsson, 1967, Granastaðir, Þingeyjarsveit.

Kári Karlsson, 1955, Nípa 2, Þingeyjarsveit.

Óli Friðbjörn Kárasón, 1988, Geirbjarnrstöðum, Þingeyjarsveit.